Journal of Prose Studies in Persian Literature
Online ISSN: 2821 - 1847
Homepage: https://jll.uk.ac.ir
Shahid Bahonar University of Kerman

From Feminism to Post-feminism in the Works of Golshiri

(An Analysis of the Development of Women's Status from "Shahzde Ehtejab" to " Ayenehaye Dardaar ")*

Sedighe(pooran) Alipoor [1]

Abstract

1. Introduction

One of the ways to reflect the opinions and thoughts of people and society in any period of history is literary works. Philosophical sociologists such as Lukács, Goldman, Piaget, and Bourdieu believed that artistic creation has a social character and literary productions are influenced by the social field. According to their point of view, when a society faces its history-making events or common discourse, artists and writers are also dissolved in this history and the reflection of this dissolution is reflected in their literary production. The transformation of the Iranian people's attitude towards the position of women started from the constitutional era and as a result of relations with European nations. At the beginning of this period, due to learning literacy and becoming aware of some of their rights, women stepped into social arenas and expressed themselves. This movement peaked in the forties and involved the works of many writers, and since then this development has increased day by day. One of the most important topics of Golshiri's novels and stories is the description and analysis of the position of women in society. The evolution of the status of women in people's attitudes from the 1940s to the 1960s and 1970s

* **Article history**:

Received: 3 June 2024
Accepted: 7 July 2024
Received in revised form 5 July 2024
Published online: 21 August 2024

Journal of Prose Studies in Persian Literature
Year 27, No. 55, spring and summer 2024
Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Associate Professor, Department of Persian Language & literature, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran. Email: salipoor@uk.ac.ir

can be clearly seen in the evolutionary movement of Gulshiri's thinking in the transition from the novel "Shazde Ehtjab" to the novel "Aenehaye dardaar".

2. Methodology

Following the emergence of new theories in literary criticism, discourses corresponding to the criticism and reading of works related to women also appeared. The discourse of feminism and later, the discourse of post-feminism proposed their methods of criticism in the field of women's studies. The critical discourse of post-feminism, in both academic and democratic forms, was able to enter into literary criticism more seriously than other approaches and analyze the status of women in society. This article tries to examine the evolution of Iranian society's ideology about women from the point of view of Houshang Golshiri, according to critical methods related to positivepost-feminism. The investigation and analysis of the subject is done in a descriptive way and with a comparative look at the two novels " Shazde Ehtjab" and " Aenehaye dardaar "; Therefore, while reading samples of texts from two works, the author's intellectual transition from feminist components to positive-thinking post-feminism is explained.

3. Discussion

Post-feminism is considered the third wave of feminism, which has emerged with two academic reactions and people's culture, and its general desire is to reform and improve more positive methods that can be used to create transformation in the post-modern era. Positive-thinking academic feminists, who are influenced by French structuralist postmodernists, define gender in the broader context of identity and difference. With an epistemological and completely human attitude, they try to liberate women from the physical monopoly of women against men, to unite them in order to reach a society based on gender justice and relying on the totality of humanity in the system of existence. In fact, their main goal, while realizing the goals of the 1980 movement, is to restore the achievements of feminism for the benefit of human societies.

What has put them in a critical position towards feminism is the general desire of women for collective solidarity. As a result, post-feminism can be seen as a type of intellectual maturity of women after

awareness, which has reached an approach beyond feminism and its limitations, which is able to explain a general and more humane image of polarized gender. In fact, it is an image of the transsexual world and the world of the evolution of human consciousness, in which, in the case of the union of the sexes, there is no longer any distinction between men and women, and if there is a difference in each of the sexes, by complementing them, goes away. Regarding the reaction of the people's culture, it can be said that this current is the anti-feminist voice of those who were fed up with the extremes of feminism in relation to mocking and humiliating women who worked as mothers at home. And they criticized them. Reproduction of works based on post-feminism and democratic culture mainly send the message that women do not have to endure the limitations of feminism.

In any case, the transition from tradition to modernity and turning to the world full of worries and preoccupations of literate women in the industrial world caused a lot of pressure on them; As a result, postfeminism was a movement to modify the status of women. In fact, on the one hand, people's adherence to ideology and on the other hand, the formality of customary-cultural tariffs prevented the continuation of modern feminism's destruction and turning to post-feminist critical attitudes.

Hoshang Golshiri, under the influence of "social studies" and his esoteric tendency towards this category, tries to challenge the crisis of modernity in most of his works. It is as if he knows that sharing people's culture in intellectual and academic developments is the only way to get rid of this break and distress. The transition of Houshang Golshiri as an intellectual writer from his famous work "Shazde Ehtejab (1348)" to "Ayenehaye Dardaar (1370)" makes this issue well evident. In these two of his works, he leads an upward journey from the dissociation and distress caused by modernity towards the establishment of a democratic postmodern system, which is undoubtedly caused by social changes and the attitude of the author and contemporary thinkers about women. His era and even the generations after him.

4. Conclusion

Discourses are basically a reaction to common structures in social systems. When the structures change, the discourses also change direction. One of the important discourses in the postmodern era, the

critical discourse of post-feminism emerged by the third wave feminists and through their intellectual maturity after awareness. This approach flowed in various forms among the theorists of this field. Positive post-feminism approach is one of these forms that changed the attitude towards women both academically and culturally. This approach tries to criticize and revise the previous discourses of feminism in order to reach a path towards the design of women's tea house as a noble human being in the system of existence; Therefore, he talks about the third gender, which is the whole human being beyond gender (male or female) and tries to look at the role of women in the system of existence regardless of any polarized view.

Hoshang Golshiri has tried to present the final discourse of women without prejudice in his works to reach a better status and get rid of the discontinuities and confusions caused by modernity. Due to his special awareness and attention to people's thoughts and lifestyles, as well as to collect the disturbed mind caused by modernity, he proposes the desire of women in accordance with the criteria of human ideology. Therefore, it seems By transitioning from " Shazde Ehtjab" to " Aenehaye dardaar ", in an avant-garde way, he is in agreement with the post-feminist attitude and searches for the position of women in a human position.

Keywords: Feminism, Positive post-feminism, Golshiri, Shazde Ehtejab, Ayenehaye Dardaar.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

How to cite: Alipoor, Sedighe (pooran). (2024). From feminism to post-feminism in Golshiri's works (With an analytical look at the transformational transition of the Status of "womans" from "shahzde Ehtejab" to " Ayenehaye Dar Daar ". *Journal of Prose Studies in Persian Literature*, 27(55), 201-234. http//doi.org// 10.22103/jll.2024.23560.3137.

References

Azarpik, Arash and Mahdovian, Mehri. (2005). *The third gender*. Kermanshah: Kermanshah Publications. (in Persian)

Afari, Jeanette. (1998). *Semi-secret associations of women in the constitutional movement*. Tehran: Bano. (in Persian)

Alice, L. (2000). *Encyclopedia of femenist theories*. New york: Rutledge.

Alipoor, Sedighe. (2011). "Comparative epistemology of the concept of "woman" in the textual world of contemporary female poets (Parvin, Forough, Safarzadeh and Rakei)". *Literature and Language Journal of Shahid Bahonar University of Kerman*. New period, number 31, serial 28. pp. 259-229. (in Persian)

Alipoor, Sedighe and Bagheri Hassan Kiadeh, Masoumeh. (2014). "Polarized gender discourse in medieval stories". Proceedings of the 10th International Conference of the Promotion Association. The seventh volume, pp. 368-379. (in Persian)

Alipoor, Sedighe. (2012). "Analysis of the social structure of "character, field, action in literary productions, a comparative criticism on the poetry of Khuan Eighth and Adamak 2 of the Third Brotherhood and the city of Sind Bad Badr Shaker Al-Siyab", *Darasat al-Adabieh magazine, Lebanon: Jamiat al-Lebananiyeh*, pp. 221-251. (in Persian)

Alipoor, Sedighe. (2017). "Dialectic of Mind and Object, Analytical Review of Golshiri's Doord Mirrors Novel". *Journal of New Literary Essays*, No. 202, pp. 27-48. (in Persian)

Ameli Rezaei, Maryam. (2011). "The Philosophical Origin of the Theory of Literary Sociology and the Pathology of Its Application in Literary Texts". *Literary research quarterly*, year 9, numbers 36 and 37, pp. 164-147. (in Persian)

Baehr, H. (1981). *The impact of feminism on media studies – just another commerical break?*. Oxford: pergamon press.

Behzadpur, Simin Dekht. (1999). *Women in the development of Islamic concepts*. Tehran: June. (in Persian)

Bressler, Charles. (2007). *Translated by Mustafa Abedini Fard, an introduction to the theories and methods of literary criticism*. Tehran: Nilofar. (in Persian)

Childs, Peter. (2007). *modernism Translated by Reza Rezaei*. Tehran: Mahi. (in Persian)

Dastghib, Abdul Ali (2016). *Through the lens of criticism (literary critical speeches and essays)*. By the efforts of Alireza Gojozadeh. Tehran: Book House. (in Persian)

Dryfus, Hubert and Rabinow, Paul. (2008). *Michel Foucault, beyond structuralism and hermeneutics*. Translated by Hossein Bashiriyeh. Tehran: Ney. (in Persian)

Faludi, Susan. (1991). "If women are equal to men; So why?". Translated by Zohra Zahedi. (1993). *Women's Magazine*, Volume 2, Number 12, pp. 19-25. (in Persian)

Genz, Stephanie & Brabon, Benjamin.A. (2009*). Postfeminism, cultural text and theories*. Edinborgh: Edinborgh university press LTD.

Glasburgh, M. (2006). *The new Face Of Postfemenist Fiction*. Master"s Paper M.S. Degree of Library sience.Chapl Hill, North Carolina.

Golshiri, Hoshang. (1971). *Shazde Ehtjab*. Second edition. Tehran: Kavian. (in Persian)

Golshiri, Hoshang. (2001). *Ayenehaye Dardaar*. Fourth edition. Tehran: Nilofar. (in Persian)

Hosseini, Maryam and Frank Jahanbakhsh. (2010). "The image of a woman in Muhammad Ali's novels with an emphasis on feminist literary criticism". *Women in culture and art*. Volume 1, Number 3, pp. 79-98. (in Persian)

Jaggar, Alison M.(1983). *Feminist politics and Human nature*. Totowa. nj: powman&Allanheld.

Klages, Mary. (2009). *Textbook of literary theory*. Translated by Jalal Sokhnor and others. Tehran: Akhtaran. (in Persian)

Mortazavi, Seyyed Zia. (2002). *An introduction to understanding women's issues*, second edition. Qom: Qom Book Park. (in Persian)

Moshirzadeh, Hamira. (2002). *From Movement to Social Theory: A Two-Century History of Feminism*. Tehran: Shiraz. (in Persian)

Rajabi, Maitham. (2015). *Truthful justice*. Sanandaj: Scientific College Publications.

Reed, E. (1975). *Women's Evolution: from lytriarical clan to patriarchal family*. new York: pathfinder.

Richards, Barry. (2009). *Psychoanalysis of popular culture: order and order of happiness*. Translated by Hossein Payandeh. Tehran: Third publication. (in Persian)

Ritzer, George. (1998). *Sociological theory in the contemporary era, translated by Mohsen Tari*, Tehran: Scientific Publications. (in Persian)

Shayan Mehr, Alireza. (1998). *Comparative Encyclopedia of Social Sciences*. Tehran: Kayhan publishing organization. (in Persian)

Starr, Chelsea. (2000). *Third-wave femenism: Ensyclopedia of feminist Theories*. New york: Rutledge.

Strinati, Dominic. (2009*). An introduction to the theories of public culture*. Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies. (in Persian)

Taylor, Victor E. and Charles E. Winquist. (2001). *Encyclopedia of Postmodernism*. London: Taylor & Francis.

Tila, Abbas. (1991). *Woman in the mirror of history*. Tehran: Author. (in Persian)

Woolf, Virginia and others. (2006). *Women and literature: a series of theoretical researches about women's issues, selection and translation of*

Manijeh Najm Iraqi, Mersedah Salehpour and Nastern Mousavi, Tehran: Cheshme. (in Persian)

Wright, Elizabeth. (2015). *Lacan and Postfeminism (Postmodern Encounters 8)*. Translated by Mahmoud Moghads. Tehran: Mehrgan Khard. (in Persian)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نشر پژوهی ادب فارسی
شاپا الکترونیکی: ۱۸۴۷-۲۸۲۱
Homepage: https://jll.uk.ac.ir

از فمنیسم تاپسافمینیسم در آثار گلشیری

(با نگاهی تحلیلی به گذار تحوّلی وضعیت زنان از«شازده احتجاب» به«آینه‌های دردار»)*

صدیقه(پوران) علیپور [۱]

چکیده

یکی از راههای انعکاس آرا و افکار مردم و جامعه در هر دوره ای از تاریخ، آثار ادبی است. تحول نگرش مردم به جایگاه زن از دوران مشروطه و در اثر روابط با ملل اروپا آغاز شد. در آغاز این دوره زنان به دلیل آموختن سواد و آگاهی‌یافتن از برخی حقوق خود، پا به عرصه‌های اجتماعی گذاشته و به ابراز وجود پرداختند. هوشنگ گلشیری یکی از نویسندگان معاصر ایران است که به فرهنگ مردم و مسائل اجتماعی توجه خاصی نموده است.سیر تحول جایگاه زنان در نگرش مردم را می‌توان در حرکت تحولی تفکر گلشیری در گذار از رمان «شازده احتجاب» به رمان «آینه‌های دردار» به وضوح مشاهده کرد. این سیر حرکتی با گفتمان نظری تحول‌یافته از فمنیسم به پسافمنیسم مثبت‌اندیش قابل تحلیل است. پسافمنیسم مثبت‌اندیش یکی ازرویکردهای فمنیسم پسامدرن است که به گونه‌ای انعطاف‌پذیرانه به مطالعهٔ زنان می‌پردازد و خواستار بازنگری و اصلاح جنبش فمنیسم و هدایت آن به سمت مفاهیم هستی – معرفت‌شناختی است. مقالهٔ حاضر در راستای خوانش این رویکرد انتقادی، آثار گلشیری را مورد مطالعه قرارداده است. از حاصل این پژوهش چنین برمی‌آید که نظر به اهمیت جایگاه فرهنگ مردم در زندگی ایرانیان، گلشیری همگام با ایدئولوژی جامعهٔ خود به شکلی آوانگارد با گذار از فمنیسم به رویکرد پسامدرنی مثبت آن دست‌یافته است. برای شکافتن موضوع، ابتدا به تبیین مبانی نظری مرتبط پرداخته؛ سپس ضمن نمونه‌خوانی بخش‌هایی از رمان‌ها، با روش تحلیل و توصیف، مؤلفه‌های پسافمنیستی مثبت اندیش بررسی خواهد شد.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۳/۱۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۴/۱۵ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۳/۰۴/۱۷

نشریهٔ نثرپژوهی ادب فارسی، دورهٔ ۲۷، شمارهٔ ۵۵، بهار و تابستان ۱۴۰۳، صص ۲۳۴-۲۰۱

DOI: 10.22103/jll.2024.23560.3137

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق‌مؤلف © نویسندگان

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکدهٔ زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهیدباهنرکرمان، کرمان، ایران. رایانامه: salipoor@uk.ac.ir

کلمات کلیدی: فمنیسم، پسافمنیسم مثبت اندیش، گلشیری، شازده احتجاب، آینه‌های دردار.

۱. مقدمه

۱-۱. شرح و بیان مسئله

ادبیات در هر دوره‌ای، تصویری فرضی از اجتماع آن دوره است؛ لذا یکی از راه‌های شناخت باورهای رایج مردم در هر زمانی، بررسی آثار ادبی آن عصر است (عاملی‌رضایی، ۱۳۹۱ :۱۴۸-۱۵۰). اوج زمان بحث‌های نظری در حوزهٔ جامعه‌شناسی ادبیات، قرن بیستم است. جامعه‌شناسان فیلسوفی نظیر لوکاچ، گلدمن، پیاژه، و غیره معتقد بودند که آفرینش هنری، خصلتی اجتماعی دارد و برای اثبات سخن خود به همخوانی ساختار آگاهی گروه اجتماعی و ساختار جهان تأکید می ورزند. بودلر بُعد تاریخی اثر را به نظریات آن‌ها افزود و بدین شکل، جامعه‌شناسی ادبیّات به ارتباط ادبیات با علوم اجتماعی و تاریخ توسع داده شد. کی گوردن باور دارد که جامعه شناسی ادبیات به رغم همه محدودیت‌ها و نارسایی‌ها، غالباً می‌تواند پرتوی از روشنی و وضوح فرا راه معنای یک اثر ادبی بیافکند؛ چرا که عمدتاً توجه تحلیل‌گررا به متن و معنای متن معطوف می‌کند و به دنبال گسترش درک متنی وتأویل آن است (به نقل از: علیپور، ۲۰۱۲: ۲۲۳). بوردیو (Bourdieu) جامعه شناس فرانسوی نیز، به روابط عینی‌ای اشاره می‌کند که نه می‌توان آن‌هارا نشان‌داد و نه با انگشت لمس کرد، بلکه بایدآن‌هارا به دست آورد، تخیل کرد و به آن‌ها اعتبار علمی بخشید (همان: ۲۲۴). او در تئوری خود، میدانی فراهم می‌کند که فضای اجتماعی مؤلف در اثر، مورد نقد واقع گردد (ن.ک: ریتزر، ۱۳۷۷: ۷۳۰-۷۲۲) و این میدان موجب تولیدات ادبی می‌شود. بدین‌گونه که وقتی جامعه‌ای در اوج رویدادها و وقایع تاریخ ساز خود یا گفتمانی رایج روبرو می‌گردد، هنرمندان و ادیبان نیز در این تاریخ حل می‌شوند و باز خورد این حل شدن در تولید ادبی آنها بروز پیدا می‌کند.

گفتمان پسافمنیسم، یکی از حوزه‌های مطالعاتی مربوط به زنان است که تحت تأثیر بینش اجتماعی، سیاسی پسااستعمارگرا و پساساختارگرا ایجاد شد (Genz & Brabon, 2009: 4).این رویکرد در پساساختارگرا به دو صورت آکادمیک و فرهنگ مردم جدی‌تر از بقیهٔ رویکردهاوارد مباحث ادبی شد. یکی از مهمترین موضوعات رمان‌ها و داستان‌های گلشیری، توصیف و تحلیل جایگاه زنان در جامعه است. به‌طور کلی گلشیری سعی کرده تا ایدئولوژی‌های نهان در فرهنگ جامعهٔ خود را را در آثارش به تصویر کشد. مسألهٔ اصلی این پژوهش، بررسی چگونگی نگرش او از تحول ایدئولوژی جامعهٔایران دربارهٔ زنان، با نگاهی تطبیقی به دو رمان «شازده احتجاب» و «آینه‌های دردار» است. برای تحلیل بحث، ضمن نمونه‌خوانی متن‌های دو اثر، گذار فکری نویسنده از مؤلفه‌های فمنیستی به پسافمنیستی تبیین می‌گردد.

۱-۲. پیشینهٔ پژوهش

در زمینهٔ رویکرد پسافمنیسم، مقالاتی نظیر: «رویکردی پسافمنیستی به تجلی زنان در نقش سیاه در دوران پس از انقلاب اسلامی» از محمودی بختیاری و دیگران در مجله الماس مؤنث(۱۳۹۹) که با تأکید بر مفهوم دیگری، هویت جنسیتی را بررسی می کند؛ «اندیشه‌های پسافمنیستی و کلیت انسانی» از قانعی راد و دیگران، در مجلهٔ زن در توسعه و سیاست (۱۳۸۸) که به بررسی ابعاد معرفت‌شناختی و جامعه شناختیِ نظریه-های فمینیستی می پردازد؛ «بررسی تأثیرات فمنیسم مدرن و پسامدرن بر تعلیم و تربیت» از شکاری و سجودی در همایش ملی انجمن فلسفه تعلیم و تربیت(۱۳۹۵) منتشر گردیده است و در خصوص رویکرد پسافمنیسم در آثار ادبی می‌توان به مقالهٔ «نقد نگاه اروتیک به زن در غزل پست‌مدرن با رویکرد پسافمنیستی» از سروری و دیگران اشاره کرد که در نشریهٔ پژوهش‌نامهٔ مکتب‌های ادبی(۱۳۹۸) منتشر شده و دیدگاه‌های پسافمینیستی را با رویکرد نسبی‌انگاری اخلاقی در غزل پُست‌مدرن بررسی می‌کند؛ اما در خصوص تحلیل رویکرد پسافمنیسم و جامعهٔ مردم‌سالار در آثار هوشنگ گلشیری تاکنون مقاله‌ای منتشر نشده است.

۱-۳. ضرورت و اهمیّت پژوهش

گفتمان مردم ایران دربارهٔ زنان، همواره با تحولات اجتماعی همراه بوده و رخدادهای آن، از طریق تولیدات ادبی هر دوره منعکس گردیده‌است. تغییر نوع نگاه به زن ایرانی، در عصر قاجار و با مسافرت سیّاحان به ایران رخ داد. این سیّاحان دو نوع نگرش را در مقایسهٔ زنان ایرانی با غربی ارایه کردند: برخی به شیوهٔ زندگی زنان غربی به دیدهٔ تحسین نگریستند و برخی رفتار و کردار زنان غربی را نشانهٔ بی‌عفتی و بی‌عصمتی دانستند. البته، هر چند که زنان هر دو جامعهٔ غربی و شرقی به علت وجود برخی سنت‌ها و عادات حاکم بر جوامعشان، همیشه «جنس دوم» تلقی می‌شده‌اند (حسینی و جهانبخش، ۱۳۸۹: ۸۰)؛اما تغییر اساسی نگاه مردم به همراه آگاهی‌یافتن زنان از حقوق خود، بعد از مشروطه و به دلیل تعامل با اروپا اتفاق افتاد و سپس به آثار ادبی آن دوران راه پیدا کرد. در تعاقب آن، با بروز نظریه‌های تازه در نقد ادبی، نظریه‌های منطبق با نقد و خوانش این گونه آثار نیز پدیدار شد. اصطلاح نقد زن‌محور که توسط الاین شوالتر وضع شد، با الگوهای: زیست شناسانه، زبانی، روانکاوانه و فرهنگی به مطالعه درباره زنان پرداخت. بر اساس الگوی فرهنگی، می‌توان بررسی‌کرد که چگونه جامعه‌ای که نویسندگان و شاعران زن در آن فعالیت می‌کنند، دیدگاه‌های زنان را شکل می‌دهد(ن.ک: برسلر،۱۳۸۶: ۲۰۴-۲۰۲). ویرجینیا ولف(Woolf) نیز بر این باور است که هیچ نوشته یا نقدی نمی‌تواند بیرون از فرهنگ مسلط وجود داشته باشد (ولف، ۱۳۸۵:۱۲۶).

یکی از مقوله‌های عمده و بنیادین تأثیرگذار در ایدئولوژی، تفکر جامعهٔ مردم‌سالار است. استریناتی(Strinati) در کتاب *نظریه‌های فرهنگ عامه* می‌نویسد: «گونه‌های مختلف فمینیستی، فرهنگ مردمی را به مثابه شکلی از ایدئولوژی پدرسالاری تعریف می‌کنند که در جهت منافع مردان و علیه منافع زنان است.» (ن.ک: استریناتی، ۱۳۸۸: ۲۳۳)؛ اما این امر مسلّم است که تحولات اجتماعی، تحولات فکری را به دنبال دارد و تغییر نگرش و ایدئولوژی مردم نسبت به جایگاه زنان یکی از این مقولات فرهنگی است. نوشته‌های گلشیری گرایش ویژه‌ای به مقولهٔ جنسیت دارند. شاید در برخی از نوشته‌های او

گونه‌ای جنسیت قطبی‌شده دربارهٔ زنان احساس شود؛ ولی در نگاه عمیق‌تر می‌توان نوعی گرایش آوانگارد به رویکرد پسافمنیستی را دید؛ ضمن اینکه صرفاً تلاش کرده تا انعکاس دهندهٔ شرایط زنان عصر خود باشد. بررسی این گفتمان تحول‌یافته در آثار هوشنگ گلشیری، از این جهت ارزشمند است که امکان شناخت ایدئولوژی و دیدگاه‌های مردم دههٔ چهل تا دهه‌های شصت و هفتاد ایران را دربارهٔ وضعیت زنان فراهم می آورد.

۱-٤.مبانی پژوهش(فمنیسم ادبی در دههٔ چهل ایران و نگرش گلشیری)

آن‌طور که چهرهٔ جامعهٔ ایران در دههٔ چهل می‌نماید، این دوران یا روشنگری و مدرنیته مواجه است. بنا بر نظر دستغیب، در این دوران دگرگونی طرفه‌ای در ادب فارسی اتفاق افتاد. کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و سقوط دولت ملی در این جهش مؤثر بود؛ چراکه این شکست موجب شد تا نویسندگان به جای موضوعات شعارانگیز سیاسی به جامعه و مردم نزدیکترشوند و به مسایل آنان ژرف‌تر بیاندشند (دستغیب، ۱۳۸۶: ۱۷۷)؛ چنانکه چایلدز(childs) گفته است: «نویسندگان رمان مدرن با استفاده از مقولهٔ فرهنگ مردم؛ به‌ویژه افسانه و اسطوره به نحوی فرهنگ صنعتی را به چالش می‌کشانند (چایلدز، ۱۳۸۶: ۲۱۹). یکی از مهمترین موضوعات قابل تأمل نویسندگان این دهه، زنان است. از طریق این آثار می توان سیر تحول جایگاه زنان را در اندیشه مردم سالارانه دید. رمان‌های «شوهر آهو خانم» که از زنی ستمدیده سخن می گوید، «سووشون» که از زنی کارآمد و بافکر و تدبیر و اهل عمل صحبت می کند و بالاخره «شازده احتجاب» که دو شخصیت زن را روبروی هم قرار می دهد: یکی، زن امروزی و اهل کتاب که عقب ماندگی مردان عصر خودش را به سخره می‌گیرد و دیگری زنی خانه‌زاد و تسلیم امر مرد و بالاخره «آینه‌های دردار» که زن اجتماعی و امروزی را به تصویر می‌کشد. البته به‌طور کلی به نظر می‌رسد که روشنفکران دههٔ چهل دچار گونه‌ای گیجی دربارهٔ جایگاه زن شده‌اند و شاید برای پذیرفتن شرایط کنونی‌اش در حال مبارزه و سرباز زدن هستند؛ اما در نهایت ناگزیر از پذیرفتنی، شاید نه از ته قلب می‌شوند. به همین دلیل این موضوع همچنان در لایه‌های زیرین متن‌هایشان به

صورت مخفی باقی می‌ماند؛ ولی در قسمت آشکار متن، گونه‌ای گذار از فمنیسم احساس می‌شود. برای ورود به بحث اصلی، ابتدا در زیر خلاصهٔ رمان‌ها ذکر می شود:

«شازده احتجاب»: داستان زندگی آخرین بازماندهٔ خاندان اشرافی به نام شازده احتجاب است که آخرین شب زندگی خود را می‌گذراند و از طریق مرور خاطرات، سفری به گذشته دارد. بازیابی و شناخت شخصیت «فخرالنسای اشرافی» همسر درگذشتهٔ او، مهمترین دلیل بازگشت او به گذشته است. فخرالنسا زنی تحصیل‌کرده و باسواد است که خشونت و جور خاندان شازده را با تحقیر مردان قدرتمند خاندانش به او گوشزد می-کند؛ گویی که او با زبانی نیشدار، علیه آنان طغیان نموده است. «فخری دهاتی و بی سواد»، کنیز فخر النسا، زن دیگر این روایت است که شازده احتجاب بعد از مرگ همسرش، او را در نوسان دو شخصیت زن باسواد امروزی و زن بی سواد روستایی در تعلیق نگه می‌دارد.

«آینه‌های دردار»: داستان زندگی نویسنده‌ای به نام ابراهیم است که در دانشگاه تدریس می‌کند؛ با زنی بیوه به اسم «مینا» آشنا می‌شود و با او ازدواج می‌کند. مینا زنی دانشگاه دیده و تحصیل‌کرده است که در آزمایشگاه کار می‌کند، پیش از ابراهیم همسر مبارزی در دورهٔ ستم‌شاهی به اسم «طاهر» بوده که اعدام شده و او با دو دخترش تنها مانده است. ابراهیم مدتی برای قصه‌خوانی برای ایرانیان مهاجر به اروپا سفر می‌کند و در آنجا با «صنم بانو» عروس رؤیاهای دوران کودکی‌اش دیدار می‌نماید. صنم بانو که دانشجوی دکتراست و به ادبیات و مطالعات زنان در ادبیات علاقه دارد، خود همسر فردی ساواکی به نام «ایمانی» بوده که حالا از او جدا شده و در پاریس زندگی می‌کند. او پس از دیدار با ابراهیم اصرار دارد که او را در اروپا نگه دارد؛ ولی ابراهیم زندگی با مینا را ترجیح می‌دهد و به ایران بر می‌گردد.

۲. بحث و بررسی (از فمنیسم تاپسافمنیسم‌مثبت‌اندیش در گذار فکری گلشیری از «شازده‌احتجاب» به «آینه‌های‌دردار»)

نگرش پسافمنیستی در حدود ۱۹۸۰، بعد از بررسی‌های پرسشگرانه از مردم آمریکا پدید آمد. پسافمنیست‌ها متوجه شدند که خود جنبش فمنیسم، موجبات آزار و ناراحتی زنان را به بار آورده است (Genz & Brabon, 2009: 43) و بیشتر آنان به جرگهٔ معترضین و منتقدین این جریان درآمدند. در اثنای این جنبش جدید، چگونگی برخورد فرهنگ مردم با زنان نیز مورد توجه واقع شد که البته گاهی این برخوردها به نحوی غیر منصفانه تلقی شده‌اند (استریناتی، ۱۳۸۸: ۲۳۹). بنا بر اذعان فالودی (faludi)، پسافمنیسم موج سوم فمنیسم محسوب می‌شود.در موج سوم فمنیسم، تنوع نظریات به چشم می‌خورد که البته دو جریان آن در ادبیات برجسته‌تر دیده می شود: یکی واکنش آکادمیک و دیگری واکنش فرهنگ مردم. پسافمنیسم در شکل آکادمیکش، در جهت انکار فعالیت زنان برای احقاق خود نیست؛ بلکه خواست اصلی‌اش اصلاح و بهبود شیوه‌های مثبت‌تر است تا به واسطهٔ آن‌ها بتوان در عصر پسامدرن تحول اساسی ایجادکرد (Alice, 2000: 38) و در واکنش فرهنگ مردم، ضمن مقصر دانستن فمنیسم در رنج و سختی زنان، با دعوت به بازگشت به زنانگی سنتی‌تر، فمنیسم را محکوم می کند (به نقل از مشیرزاده، ۱۳۸۱: ۳۴۷-۳۴۶).

فمنیست‌های مثبت‌اندیش آکادمیک که تحت تأثیر پسامدرنیست‌های ساختارگرای فرانسوی هستند، جنسیت را در بافت وسیعتر هویت و تفاوت تعریف می‌کنند (Taylor, Victor E. and Charles, 2001: 14). آن‌هابا نگرشی معرفت‌شناختی و کاملاً انسانی، می‌کوشند تا علاوه بر رهایی‌بخشی زنان از انحصار کالبدی زن در برابر مرد، به پیوند آن‌ها برای رهیافتن به جامعه‌ای مبتنی بر عدالت جنسیتی و اتکا بر کلیت انسانی در نظام هستی دست پیداکنند. در واقع هدف اصلی‌شان، ضمن تحقق اهداف جنبش ۱۹۸۰، بازسازی دستاوردهای فمنیسم به نفع جامعه‌های انسانی است؛ همان‌طور که استار (Star) بیان داشته: «موج سوم فمنیسم، بخش‌های فرهنگ فمنیستی تجربه شده را به چالش می‌کشاند تا به راهبردهایی برای زنان نسل‌های جوان برسد.» (star, 2000: 472) با نگاه

کلی به دیدگاه موج سوم پسافمنیسم مثبت اندیش، متوجه می‌شویم که این دیدگاه صرفاً دربارۀ زنان نیست؛ بلکه دربارۀ «زن» و «مرد» است که درون ساختار زبان جایگاه نقش پذیری دارند؛ جایگاهی که لاکان در مثال پسران و دخترانی که آقایان و خانم‌ها می‌شوند، به آن اشاره می‌کند(ن.ک: کلیگز، ۱۳۸۸: ۱۴۴)؛ لذا آنچه که آنان را در موضعی انتقادی نسبت به فمنیسم قرارداده، خواست کلی زنان برای همبستگی جمعی بوده است(ن.ک: رایت، ۱۳۹۵: ۱۰-۸).در نتیجه،پسافمنیسم را می‌توان گونه‌ای از بلوغ فکری زنان پس از آگاهی دانست که به رهیافتی فراتر از فمنیسم و محدویت‌های آن دست‌یافته که قادر است تصویری کلی و انسانی‌تر از جنسیت قطبی‌شده را تبیین سازد. در بینش پسافمنیسم‌های مثبت اندیشاز نظریه‌ای با عنوان «جنس سوم» یاد می‌شود که در آن زن و مرد هرکدام دارای تمایزاتی هستند که تنها راه تکامل آن هر دو،رسیدن به وحدت است.جنس سوم یعنی فراروی از جنسیت‌ها و اینکه هرکدام از زن و مرد با قبول و احترام متقابل به تفاوت‌ها برای رسیدن به یک جنسیت واحد که همان«کلیت انسانی»است، در حرکت باشند(آذرپیک،۱۳:۱۳۸۴). در واقع دنیای فراجنسیتی، دنیای تکامل شعور بشری است که در صورت ائتلاف جنسیت‌ها در آن، دیگر تمایز و تفاوتی بین آنها دیده نمی‌شود و اگر تفاوتی هم در هر کدام از جنسیت‌ها باشد با مکمل شدن آن‌ها از بین میرود(رجبی،۵۰:۱۳۹۵).

درخصوص واکنش فرهنگ مردم، شاید بتوان گفت که این جریان، صدای ضد فمنیستی کسانی است که از افراط فمنیسم‌ها در ارتباط با به‌سخره‌گرفتن و تحقیر زنانی که به‌عنوان مادر در خانه کار می‌کردند، به تنگ آمدند و به انتقاد آنها روی آوردند (استریناتی، ۱۳۸۸: ۳۴۲). این جریان، عملاً در صدد پایان‌دادن به فمنیسم و بازگشت به نگرش سنتی است؛ چنانکه وایت(wyatt) یکی از طرفداران این نظریه، زن را در حوزۀ مادری، ازدواج و بچه‌دار شدن بسیار جذاب می‌داند و به طرح بازگشت زنان به خانه و نقش‌های سنتی، برای ایجاد صمیمیت و گرم شدن کانون خانواده اعتقاد دارد(Glasburgh, 2006:76-75).در بسیاری از آثار اولیه دربارۀ زنان و فرهنگ مردم

دیده می‌شود که بر آنچه «تاکمن» آن را «فنای نمادین زنان» نامیده است، متمرکز بوده‌اند. این آثار درواقع با «فنای نمادین زنان» این‌طور القا می‌کنند که زنان باید در نقش همسر، مادر، کدبانو و غیره ظاهر شوند و در یک جامعه پدرسالاری سرنوشت زنان به جز این نیست؛ ولی به قول استریناتی، بازتولید فرهنگی، نحوهٔ ایفای این نقش‌ها را به زنان می‌آموزد و سعی می‌کند آنها را در نظر زنان طبیعی جلوه دهد (استریناتی، ۱۳۸۸: ۲۴۲)؛ چونان بازتولید آثاری که بر محور پسافمنیسم و فرهنگ مردم سالار بنیاد نهاده شده‌اند. این آثار عمدتاً این پیام را ارسال می‌کنند که زنان مجبور نیستند محدودیت‌های فمنیسم را تحمل کنند (Glasburgh, 2006: 84).

از این زاویهٔ فرهنگی اگر به موضوع نگاه کنیم، می‌توان به این نکته اشاره کرد که گذار از سنت به مدرنیته و روی آوری به دنیای پردغدغه و مشغله‌های زنان باسواد در دنیای صنعتی باعث فشار زیادی بر آنان شد؛ در نتیجه پسافمنیسم حرکتی برای تعدیل وضعیت زنان بود. در واقع از طرفی پای‌بندی مردم به ایدئولوژی و از طرف دیگر رسمیت داشتن تعرفه‌های عرفی - فرهنگی مانع ادامهٔ تخریب‌گری‌های فمنیسم مدرن شد؛ چنانکه ماکس وبر اذعان می‌کند، سنت‌ها به عنوان رفتارهایی که به‌خاطر قدمت و تکرار به شیوه‌ای خودانگیخته از عمل تبدیل شده‌اند، رسم‌های ریشه‌داری هستند که در میان مردم از حرمت اجتماعی برخوردارند (ن. ک: شایان مهر، ۱۳۷۷: ۲۳۹) و نمی‌توان هرگز آن‌ها را نادیده گرفت. گلشیری تحت تأثیر «مطالعات اجتماعی» و گرایش باطنی‌اش به این مقوله، می‌کوشد تا بحران مدرنیته را در اغلب آثارش به چالش بکشاند. گویی که او می‌داند سهیم کردن فرهنگ مردم در تحولات روشنفکرانه وآکادمیک، تنها راه رهایی از این گسست و پریشانی است؛ چنانکه ریچاردز(Richards) در کتاب *روانکاوی فرهنگ عامه* می‌نویسد: «سهیم شدن در فرهنگ مردم، مجدداً بر آن چهارچوب اجتماعی بازدارنده‌ای صحّه می‌گذارد که ما خود بخشی از آن هستیم، به آن تعلّق داریم و آن چهارچوب نیز به ما تعلّق دارد» (ریچاردز ،۱۳۸۸ :۳۵-۲۶). گذار هوشنگ گلشیری به‌عنوان نویسنده‌ای روشنفکر از

اثر معروفش «شازده احتجاب (۱۳۴۸)» به «آینه های دردار (۱۳۷۰)»، این موضوع را به خوبی مشهود می‌سازد. او در این دو اثر خود، پیشتازانه سیری صعودی را از گسستگی و پریشانی ناشی از مدرنیته به سمت نظام‌یافتن پسامدرنی مردم‌سالار سپری می‌کند که بی‌شک ناشی از تحولات اجتماعی و نگرش نویسنده و اندیشه‌ورزان هم‌عصرش دربارهٔ زنان عصر خود و حتی نسل‌های پس از خود است. در زیر می‌کوشیم تا ضمن بیان مؤلفه‌های مورد خواست پسافمنیسم مثبت‌اندیش آکادمیک و البته با نیم نگاهی به فرهنگ مردم سالار، به خوانش تحلیلی آثار مورد نظر بپردازیم.

۲-۱. زن سنتی و موضع بیولوژیکی

السن (olsen) در مقالهٔ *یکی‌ازدوازده‌تا* اقرار کرد: «تفاوت تعیین‌کنندهٔ میان زن و مرد تنها تفاوت بیولوژیکی نیست؛ بلکه گذشتهٔ متفاوت آنان با مردان است که باید بخشی از آگاهی بشر شود.» (ر. ک: ولف، ۱۳۸۵: ۳۷)؛ چنانکه در گذشته های دور آثار ادبی، دیدی ابزاری و کامجویانه از زن ارائه می شود. زن این متون صرفاً ابزاری برای ارضای امیال مردان است؛ چیزی که کم‌کم موجب استیصال زنان از موقعیت خود شد و در دوران نزدیک به اعتراض بدل گردید. نگرش فمنیستی این خستگی و سرگردانی در آثار ادبی و کیفیت اندیشه‌های زنان را مجسم کرد و بازتاب داد (ولف، ۱۲۵:۱۳۸۵)؛ امابنا بر نگرش پسافمنیستی؛ چنانکه فالودی می‌گوید، خستگی و سرگردانی زنان نه به‌خاطر تعرّض به وضعیت بیولوژیک آنان، بلکه به‌خاطر تحمل فشاری که فمنیسم به آن‌ها تحمیل می‌کند، یعنی هماهنگ کردن شغل و خانواده است؛ چراکه آن‌ها به حفظ نظام عاطفی خانواده و عدم از هم‌پاشیدن آن تمایل دارند. او بر این باور است که از دست‌دادن عواطف زنانه باعث افزایش فشار روحی و جسمی سنگین‌تری برای زنان شد (فالودی، ۱۳۷۲: ۱۹) و به همین دلیل، زنان فمنیسم را پس زدند.

در«شازده احتجاب»، بیولوژیک زن آن‌طور که در دوران او بوده، ابزاری برای استفادهٔ تجملاتی مرد ترسیم شده‌است و این امر اعتراض رفتاری شخصیت فخرالنسای شازده احتجاب را برانگیخته است. او زن روشنفکر و با سوادی است که به جایگاه خود آگاهی دارد؛ لذا در ابر بهره‌کشی جنسی و بیولوژیکی در برابر شازده مقاومت می‌کند:

«شازده نگاه کرد به خطوط نازک مینیاتوری صورت فخرالنسا که آن‌همه نزدیک و دور بود و به انحنای خط چانه و به تراش کشیده و سفید گردن که تا چین‌های پیراهن تور ادامه داشت... وقتی خواست منحنی... را دنبال کند، فخر النسا گفت: بفرمایید، دیر می شود.» (گلشیری، ۱۳۵۰: ۳۶)

ولی دربارهٔ فخری و البته دیگر کنیزکان این بار سنگین قابل تحمیل است، به گونه‌ای که او کاملاً تابع خواست سرور خویش است؛ لذا در هر دو نقش خواسته و رؤیای شازده ظاهر می‌شود؛ یعنی زنی امروزی و شیک و در جای خود زنی که تسلیم مطلق امر شوهر است:

«تا فخری بلند شود ... پیراهنش را عوض کند، روبروی آینه بنشیند و تندتند صورتش را بزک کند، موهایش را شانه بزند و برود توی اطاق غذاخوری روبروی شازده بنشیند، شامش را بخورد و شازده که رفت بالا فخری ظرف‌ها را جمع کند و بشوید و فخرالنسا خودش را بزک کند و برود توی اطاق خواب تا شازده نیمه‌های شب پیدایش شود و آهسته بگوید: خوابی، فخرالنسا؟»(همان: ۶)

در اندرزنامه‌های دورهٔ میانه، توصیفی که از زن نیک و فرشته خو می‌شود،کاملاً دیدی ابزاری و کامجویانه را از زن ارائه می‌دهد. زن این متون صرفاً ابزاری است برای کام‌ورزی:«زن آن بهتر که مرددوست باشد. او را افزونی وزن نباشد. اورا بالا متوسط، سینه پهن،گردن‌موزون، پای‌کوتاه، میان‌باریک و زیرپای گودی‌دار، انگشتان بلند، اندام‌نرم و توپر، برفین ناخن، انارگونه، بادامین چشم، بسدین لب، طاقدیس ابرو، سپید دندان، سیاه گیسو، براق و دراز باشد و به بستر مردان سخن بی‌شرمانه نگوید.» (ر.ک: علیپور و باقری،

۱۳۹۴ : ۳۷۴).در شازه احتجاب، تصویر زن به صورت چنین کلیشهٔ ادبی؛ همچون تودهٔ گوشتی سفید دیده می‌شود:

«در لابلای آن‌همه فراش خلوت و خواجه‌باشی و شاطر و فریادهای کورشو، دورشو و زن‌های حرم و کنیزها که می‌ریختند توی حوض و کشتی می‌گرفتند... لخت؟ جد کبیر حتماً می‌خندیده... و شاباش می‌کرده و زن‌ها و کنیزها که می‌ریختند... تودهٔ گوشت زنده و سفید تکان می‌خورده، می‌خندیده... تودهٔ گوشت که باز می‌شده باز جد کبیر شاباش می‌کرده.»(گلشیری، ۱۳۵۰: ۱۳)

در «آینه‌های دردار»؛ اما زنانگی بیولوژیکی زن صرفاً به‌عنوان یک امر طبیعی مطرح است. زنان از وضعیت پیشین خود عبورکرده و در کنار مردان در اجتماع ایفای نقش می‌کنند. مینا، زن باسواد و شاغل در یک آزمایشگاه، وقتی با ابراهیم صحبت می‌کند، از جزئیات فضای بیولوژیک خود سخن می‌گوید؛ اما در هاله‌ای از حجاب که خاص روحیهٔ محجوب یک زن ایرانی است و برای ابراهیم شرط کرده که هنگام مکالمه، هیچ‌گاه دربارهٔ کالبد زنانه‌اش حرفی نزنند: «از رنگ لباسش هم می‌گفت، از گوشواره‌ای که آن روز به گوشش آویخته بود.» (گلشیری، ۱۳۸۰: ۶۵) و به دلیل همان پای‌بندی به سنت ایرانی از ابراز بیولوژیک خود در برابر مرد خودداری می‌کند: «نمی‌توانست بپرسد که مثلاً موهایت را چطور شانه می‌کنی یا لااقل چه رنگ است. شرطش از اول همین بود که از جسمش نپرسد.» (همان: ۶۶)

پرتال جامع علوم انسانی

۲-۲. زن سنتی بامشارکت در امور اجتماعی

زندگی کردن زنان در تنگناهای اجتماعی، به همراه سختی‌های کار در خانه، موجبات ناراحتی را در ذهن و اندیشهٔ آنان ایجادکرد که بر مبنای آن برای گوی‌زدن در عرصهٔ جهان زندگی متنی خود، از اجتماع گریزان شده و فضایی برتر از خانه و حتی اجتماع را

خواهان می‌شوند؛ چنانکه ولف نیز در این موضع اذعان کرده‌است: «ما با وجود زندگی آزادانه‌تر در این قرن و دسترسی بیشتر به کار، آموزش، سفر و تجربه‌های گوناگون، همچنان با محدودیت شرایط مطلوب برای ذهن، ادراک و زمینهٔ اجتماعی روبرو هستیم که در موقعیت‌های فراتر از قلمرو خصوصی دست می‌دهند؛ محروم از امکاناتی برای مشاهده و شناخت جهان (ولف، ۱۳۸۵: ۸۵). رویکرد پسافمنیستی، توسط کسانی پیش آمد که خود طرفدار برابری زنان بودند، ولی برخی از روش‌های فمنیست‌ها را ناخوشایند می‌دانستند؛ مثل کسانی که همنوعان خانه‌دار خود را که عاشقانه به شغل خویش مشغول بودند، به سخره می‌گرفتند(ر.ک: مشیرزاده، ۱۳۸۱: ۳۴۲) و زندگی خانوادگی را مزاحم مشارکت اجتماعی می‌دانستند.

به نظر می‌رسد گلشیری در رمان «شازده احتجاب»، دچار نوعی سرگشتگی خودآگاهانهٔ ناشی از مدرنیته دربارهٔ جایگاه زنان است؛ لذا دو شخصیت زن باسواد اشرافی با زن بی‌سواد (کلفت خانه) را یکسان نمایی می‌کند تا از طریق بالانسی تعلیق گونه بتواند نقش زن دوران جدید را در نظام زندگی کنونی‌اش واکاوی نماید؛ چنانکه در عبارت زیر هر دو شخصیت زن فخرالنسا به‌عنوان زن امروزی باسواد و فخری به‌عنوان زن بی‌سواد و تحت سلطهٔ مرد، یکی است: «عصا و کلاهش را داد دست فخری، گونهٔ بزک کردهٔ فخرالنسا را بوسید و رفت بالا.» (گلشیری، ۱۳۵۰: ۷)

البته در آغاز داستان که هنوز فخرالنسا زنده است، دیده می‌شود که خشونت اقتدارآمیز شازده نسبت به دو زن که متمایز هستند، یکسان است. او سعی می‌کند که اقتدار خود را بر هر دو چهرهٔ زن القا کند:

> «فخری در را تا نیمه باز کرد، اما تا خواست کلید برق را بزند، صدای پاکوبیدن شازده را شنید و دوید پایین. فخرالنسا هم آمد و باز شازده پا به زمین کوبید.» (همان: ۷)

اغلب زنان دیگر شازده احتجاب، صرفاً در خانه‌اند و در جمع خانواده مشارکت دارند و زندگی دچار رکود شده و کسالت بار است؛ چنانکه به مرگ منتهی می‌شود: فواره و گلدان و خانم جان با موهای سفید و فخرالنسا که انگشتش را می‌مکید... فخرالنسا و آن خانهٔ درندشت و فخری و حیدرعلی و مادر فخری...» (همان: ۷۷) و حتی کنیز خانه هم از این نوع زندگی خسته است: «خم شد و پیراهنش را تا زد و رفت گذاشت توی چمدان... و گفت: از صبح تا شب باید جارو کنم، دیگه خسته شدم.» (همان: ۵۳)

در «آینه‌های دردار» که گلشیری دوران تحول ناشی از مدرنیته را تجربه‌کرده و فمنیسم را پشت سر گذاشته است، زنان بیرون از خانه، شاغل هستند و در مسایل اجتماعی مشارکت دارند و عواطفشان نسبت به مردان اختیاری و از تحمیل آنان فاصله گرفته‌است. مینا، صنم و حتی شخصیت فرعی روایت؛ «خانم سرلتی» همکار مینا که برخی نگرش‌های زنانه از زبان او بیان می‌شود، همگی شاغلند. مینا تکنسین آزمایشگاه است و در آزمایشگاه کار می‌کند(گلشیری، ۱۳۸۰: ۵۵) و در عین حال هم او زنی با شهامت است که فراری سیاسی را از دست ساواک پناه داده (همان:۷۸) و کدبانوی خانه نیز هست؛ بوی اتو و گرمای زندگی از خانه‌اش می‌آید: «چیزی را اتو می‌کرد... چیزی هم زیر لب زمزمه می‌کرد. میزی هم جلوی رویش بود که سبد میوه رویش بود یا بگیرم یک برش کیک.» (همان: ۹۷)

صنم نیز در کلاس‌های مختلف شرکت کرده؛ در کتابخانه کار می‌کند و آزادی بیشتری در شیوهٔ زندگی‌اش دیده می‌شود: «آنجا تعلیم نقاشی دیده بود و حتی آواز، بعد دیگر فقط خوانده بود.»(همان: ۱۲۹)

۲-۳.زن سنتی با سواد و آگاه به حقوق و جایگاه خود

آنچه که زنان را به میدانی وسیع‌تر و رهایی بیشتر سمت و سوق می‌بخشد، آگاهی است. آفاری(Afari) بر این باور است که طرفداران حقوق زنان، به تدریج این نگرش را به بار

آوردند که همهٔ مفاسد اجتماعی از جهل زنان نشأت می‌پذیرد (آفاری،۱۳۷۷: ۶۴).از نظر پسافمنیسم‌ها، زن تحصیل‌کرده و باسواد، هم در مدیریت و مشارکت در امور اجتماعی و هم در تدبیر خانواده موفق‌تر خواهد بود. پسافمنیسم بر این باور است که بخشی از وجود انسان قطعاً بر مبنای جنسیت سنجیده می‌شود و انکار آن کلیت انسانی و نظام هستی‌شناسانه‌اش را زیر سؤال می‌برد؛ چراکه این وجه زنان، مزیتی است که فعالیت آن‌ها را در جهت منافع جمعی و توسعه انسانی ارزش گذاری می‌کند (مشیرزاده،۱۳۸۱: ۴۲۹).ایدئولوژی دینی از جمله مقولات مهم فرهنگ است که به تعالی انسان و عدالت نظر دارد و سعی می‌کند تا با شکل‌بندی رفتار انسان، او را به باور قدرتمند بودن نیروی پنهان خود و هدایت آن به سمت سعادت بکشاند؛ نیرویی که با پویایی آن تمامی تفکرات، آداب و رسوم، عادات و سنت‌ها و حتی مسیر فرهنگ شکل می‌گیرد (بهزادپور، ۱۳۷۸:۱۱۲). فرهنگ اسلام، همواره در طول تاریخ در جهت موقعیت‌بخشیدن به جایگاه زنان و ارتقای شأن آنان کوشیده‌است؛ لذا زن ایرانی در دوران جدید نیز توانسته‌است، بی‌هیچ ممانعتی از سوی فرهنگ دینی و مردم‌سالار، در شرایط موجود و تحولات متأثر از ادراک و شناخت مبانی حقوقی خود، پا به عرصه‌های بزرگ بگذارد و خودش را بالا بکشد.

در «شازده احتجاب» جامعه‌ای ترسیم می‌شود که اساساً باسوادی زنان را بر نمی‌تابد و مردان این جامعه به‌عنوان تعیین‌کنندگان سرنوشت زن، او را در فضای مشهود اجتماع نمی‌پذیرند. تصویر زن با کتابی در آغوشش در کنار یک کتابخانه یا یک باغچه حاکی از این است که سواد و تحصیلات زن صرفاً به‌صورت یک شیء تزیئنی قابل درک است. تجسم زن تحصیل‌کرده‌ای که در نماد زنی امروزی و لوکس باید به خواست مرد در خانه بماند و در خدمت خانه و مرد باشد: «اما فخرالنسا تنها طرحی بود بی‌رنگ؛ مثل همان زن‌های مینیاتوری که دورتادور تالار کشیده‌بودند، ایستاده زیر بید مجنون یا نشسته کنار جوی آب با موهای افشان و جام به دست. فخرالنسا کتاب دستش بود.» (گلشیری، ۱۳۵۰: ۴۷)؛ «فخر النسا با انگشت روی جلد یکی از کتاب‌ها کشید، گفت: سفرنامه مازندران!

چاپ سنگی است.» (همان: ۱۱)؛ «گل میخک کنار دهانش بود و کتاب بزرگ جلد چرمی روی دامنش.» (همان: ۸۸) از همین‌رو،زن باسواد و امروزی شازده‌احتجاب به چنین خواست و تقدیری معترض‌است و اعتراض خود را از طریق سخره‌گرفتن مردان خاندانش و شیوهٔزندگی آنان ابراز می‌کند: «تو خیلی عقبی، شازده. پس کی می‌خواهی شروع کنی، هان؟» (همان: ۱۲)

در «آینه‌های‌دردار» نگرش زن به‌عنوان کالایی زینتی در خانه حلاجی شده است و زنان از اعتراض به آن عبور کرده‌اند و آن‌قدر توانا در برابر مردان قد علم کرده‌اند که نیازی به اعتراض نیست؛ چنانکه خانم سرلتی همکار مینا راحت دربارهٔ این گونه رفتار، نظر خود را بیان می‌کند: «خانم سرلتی همیشه می‌گوید: این مردها هیچ وقت بالغ بشو نیستند، یک زن اگر بلد باشد می تواند ده تاشان را سر یک انگشت بچرخاند.» (گلشیری، ۱۳۸۰: ۶۷)

در این رمان، زنان از وضعیت اعتراض علیه کنش‌های مردان و مردسالاری گذشته و به تحلیل آگاهانهٔ وضعیت خود در شرایط مدرن می‌پردازند؛ چنانکه صنم، زن غرب‌دیده و تحصیل‌کرده که در کتابخانه کار می‌کند و دانشجوی دکتری است، دربارهٔ جایگاه خودش، به‌عنوان یک زن ایده دارد،پژوهش علمی انجام می‌دهد و اظهار نظر می‌کند:

> «پوشه را باز کرد. .. گفت: ببین من در این بخش به زن در داستان‌های معاصر ایران پرداخته‌ام. بخش اول از ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰، بخش زن اثیری است... هدایت، زن را با همهٔ ابعادش نادیده گرفته است، بقیه هم...» (همان: ۱۱۲)

در این بخش از رمان «آینه‌های دردار»، صادق هدایت به‌عنوان نمایندهٔ نسل روشنفکر مردان دههٔ چهل که زنان را نادیده می‌گرفته اند، مورد انتقاد واقع شده و گلشیری به همین بهانه تصویری تقابلی از وضعیت زنان در دههٔ چهل و دههٔ هفتاد تحول یافته را تجسم می‌بخشد.

۲-٤. زن سنتی در جایگاه مقدّس مادری

از آنجا که ما، در کردارهای فرهنگی با دیگران شریک هستیم، این کردارها هویت ما را تعیین می‌کنند (ن.ک: دریفوس و رابینو، ۱۳۸۷: ۲۳۱).در کردارهای فرهنگی دوران ماقبل تاریخ، زنان دارای نوعی قدرت سحرآمیز و رازآلود بوده‌اند،که به ایشان تقدس می‌بخشید و این مسأله ناشی از قدرت باروری و زایش در آنان بوده است. بر اساس این نگرش نوعی الوهیت و جایگاه قدرت معنوی را به زنان نسبت می‌دادند (Reed, 1975: 7). از آنجا که تکامل کشاورزی نیز به یاری زنان بوده، در بسیاری از اقوام بدوی کشاورز، ادیانی پیدا شد که بر پرستش الههٔ باروری استوار بود (تیلا، ۱۳۷۰: ۱۹). پرستش این الههٔ باروری منجر به ایجاد مادرتباری و مادرمکانی در برخی جوامع اولیه گردید(مشیرزاده،۱۳۸۱:۲۰). ولف بر این باور است که در نگاه کلی زنان، مادرانگی به عنوان شکلی از ایدئولوژی افشا می‌شود که در آن، فروکاست نقش زن به نقش مادری، از راه تقدیس این نقش عمل می‌کند (ولف، ۱۳۷۵: ۱۵۷). نگرش پسافمنیستی به زن، به‌عنوان مادری مقدس، برخاسته از این باور است که اخلاق مادری و اخلاق مراقبت دو وجه از سرشت زنانه است؛ بنابراین پسافمنیسم در صدد اندیشه‌ای رمانتیک است که زن را با مفاهیم خانواده، عاشقانگی و مادری در رابطه با مرد پیوند دهد (گلاسبرگ، ۲۰۰۶: ۸۳).

در«شازده احتجاب»، مادر شدن وظیفهٔ زن است و نازایی نقص بزرگی محسوب می‌شود. شازده و فخرالنسا هر دو عقیم هستند؛ لذا می بینیم که خانواده در این رمان، با یک سل موروثی به تباهی و نابودی کشیده می‌شود: «چرا بچه‌اش نمی شد؟ فخرالنسا هم بچه‌اش نشد.» (گلشیری، ۱۳۵۰: ۵۱) اوج عاشقی به زنی واقعی شبیه فخرالنسا (یعنی زن باسوادو فرهیخته و زیبا) دیده می‌شود؛ البته این عشق به‌خاطر غرور ناشی از مردسالارانگی، با خود آن زن درمیان گذاشته نمی‌شود. این احساس از گفتگوهای پرسش و پاسخ شازده با فخری که چند بار در طول داستان تکرار می‌شود، به‌صورت غیر مستقیم قابل دریافت است:

«گفت: نشست کنار حوض. گفت: فخری جوراب‌های من را بیاور.» گفتم: «چشم، خانم»... گفتم: پاهایش چطور بود فخری؟ گفت: خیلی سفید بود، شازده.» ...عینکش را زده بود، فخری؟ گفت: «بله شازده» ...گفتم: نشست کنار حوض و کتاب خواند؟ ... گفتم بعد چی شد؟ گفت: بعد هیچی کتاب را گذاشت روی دامنش و باز نگاه کرد. گفتم: به کجا؟ ... » (همان: ۸۸ و ۹۴)

عشقی که در نهایت به‌صورت یک رؤیای مثالی از قاب عکس جلوه‌گری می‌کند؛ چراکه در فضای واقعی امکان بروز آن وجود ندارد:

«فخرالنسا بی‌آنکه گل میخکش را از توی گلدان بردارد و بگذارد گوشهٔ دهانش، باز رفت توی قاب عکسش نشست. گرد روی موهایش نشسته بود و شازده دید و دید که فخرالنسا پشت آن گرد روی موها و پشت آن پیراهن تور و عینک و پوست سفیدش، به دور از دسترس او هست و نیست.» (همان:۹۷)

شاید بتوان اذعان داشت که این تابلو به گونه‌ای، نمادی باشد از زنی که زندگی کرده و پیر شده، بی‌آنکه عشق حقیقی را احساس کند و حضورش چنانکه از عبارت «هست و نیست» بر می‌آید تعلیق‌گونه بوده؛ چنانکه زنان مدرن عصر شازده احتجاب با وجود داشتن اندیشه و فکر و دانش و آگاهی چندان حضوری در فضای اجتماعی ندارند و چندان اهمیتی به آنها داده نشده است.

در «آینه‌های دردار»، عشق و نیاز مرد به زن و خانواده راحت‌تر بیان می‌شود. تعامل بیشتر است؛ آن‌چنان‌که خانواده با حضور مادر و فرزندانش، پایگاهی برای امنیت و آسایش مرد تلقی می‌شود و به همین دلیل مؤلف آن‌ها را ریشه‌هایی می پندارد که زندگی را قابل تحمل می‌سازند: «گفت: این ریشه‌ها؛ زن، بچه خوبند، گذران روز به روز را تحمل پذیر می‌کنند.» (گلشیری، ۱۳۸۰: ۱۵۸)

در طول داستان، تقریباً هرجا که مینا حضور دارد، بچه‌ها هم حضور دارند تا مادرانگی زن برجسته‌تر مجسم شود:

«گوشی را بده به یاسمن. ساعت دو نصف شب است. سیمین تا همین حالا داشت شماره می گرفت، بعد گفت: اگر گرفتی به بابا سلام برسان...سهراب چطور است؟... نمی شود بیدارشان کنی، یا لااقل یکی‌شان را؟» (همان: ۲۵ و ۱۴۶)

گلشیری در «آینه‌های دردار»، می‌اندیشد که زن اثیری و رؤیایی و زنی که شلاق مرد را می‌خواهد، هر دو نامتعارف هستند. زنی که باسواد و اهل فضل و در عین حال مادر مهربانی است، زن متعارف محسوب می‌شود؛ چنانکه در عبارات زیر آینه‌های دردار، از زبان صنم بیان می‌کند:

«زن اثیری، همان معشوق غزل‌های قدماست و یا دست بالا زنی که در مینیاتورها هست. آن زن حیّ و حاضر را در داستان‌های هدایت نمی بینم... در زنی که مردش را گم کرد، زن بر اساس یک فکر ساخته می‌شود: زنی که شلاق مرد را می‌خواهد... اگر زنی متعارف باشد، زنی که می شوید و می پزد و حتی کار می کند در سایه است، گاهی حتی مادر مهربان است... دستش به بچه‌ها بند است یا تابعی از پسری زندانی.»(همان: ۱۱۲)

اوحتی با استفادهٔمفهومی از افسانهٔ «بید»[1]از کلیشهٔ عشق مثالی نیز که در دوران مدرنیته جای خود را به رخدادهای واقعی قابل هضم داده است، اسطوره زدایی می‌کند (ر.ک: علیپور، ۱۳۹۷: ۴۴):

«واقعیت همین است؛ حالا دیگر هیچ‌کس به خاطر معشوق غرق شده کنار رودخانه نمی‌ایستد تا بید شود، می روند و فراموش می‌کنند، معالجه می‌شوند.» (گلشیری، ۱۳۸۰: ۱۵۷)

به این دلیل که زن مدرن نه آن زن مثالی ادبیات سنتی است که ستایش شود و نه آن مادر صرف مقدس که خود را در خانه حبس‌کند و وقف امور مرد باشد. او زنی است که جایگاه خود را در جامعه، واقعی و به رسمیت شناخته‌شده می‌خواهد. زنی که خودِ خودش باشد؛ به‌عنوان یک انسان فارغ از جنسیت قطبی‌شده‌ای که او را به عقب

براند.گلشیری مصداق این گونه زن را «مینا» می‌داند. زنی ایرانی که با شرایط جامعهٔ مدرن ایرانی همخوانی دارد. زنی مهربان، مادری مهربان که هویت اجتماعی خود را دارد؛ ازهمین‌رو ابراهیم در روایت آینه‌های دردار به‌خاطرش، «صنم» را –که از یک منظر، نمونه‌ای از زن عشق مثالی در تصویر محو آینهٔ خاطرات اوست و از منظری دیگر، زن مدرن غربی‌شده‌ای است که در خانه‌ای زیبا در اروپا زندگی می‌کند ــ کنار می‌زند.

۲-۵.حذف جنسیت، ائتلاف زن با مرد و طرح کلیت انسان

خواست اصلی و نهایی پسافمنیسم مثبت‌اندیش آکادمیک، حذف جنسیت، ائتلاف زن با مرد و طرح کلیت انسان است؛ لذا برای فراتر رفتن از موقعیت صرف زن بودن، از «دیگری» سخن می‌گوید که غیر زنانه است و بشود با او یگانه‌شد و ائتلاف کرد. از دیدگاه آنان باید برخی از محدودیت‌های تحلیل فمنیستی از زندگی زنان؛ نظیر زن در مقابل مرد بودن اصلاح گردد و به سمت کلیت انسانی پیش‌رود (Alice, 2000: 38). جاگر در کتاب *سیاست فمنیستی و طبیعت انسان* می‌نویسد: «اندیشهٔ سیاسی فمینیسم، انسان را از آن جهت انسان می‌انگارد که دارای قوهٔ عقلانی است (jaggar,1983: 30-31)؛ یعنی همان قوهٔ متمایزکنندهٔ انسان از حیوان.در حوزهٔ انسان‌شناسی، اصل «وحدت نوع» میان زن و مرد به عنوان مبنایی‌ترین و فراگیرترین اصل در ارزش‌گذاری جنس زن و مرد به شمار می‌رود (مرتضوی، ۱۳۸۱: ۲۹). در نگاه اسلام نیز اشتراک زن و مرد، هم در گوهر و سرشت انسانی و هم در استعدادها و قابلیت‌های انسانی، فارغ از جنسیت است (ر.ک: علیپور،۱۳۹۱: ۵۰).

طرح این موضوع در تحلیل آثار ادبی، ما را به این سؤال می‌رساند که زنان، چقدردر داستان‌ها، قهرمان هستند؟ چراکه به قول «بائر»، تعداد حضور زنان قهرمان در کنار مردان قهرمان در آثار ادبی اهمیت ندارد؛ بلکه چگونگی و نقش این قهرمانان مهم است

(Baehr,1981:148). از نظر بائر، حضور زنان در رسانه‌ها نه تنها نشانگر موقعیت آنان در جامعه است، بلکه به کم‌شمرده‌شدن جایگاه آنان نیز در دیدگاه مخاطبان کمک می‌کند (همان: ۱۵۰). در فرهنگ مردم نیز، جنس مذکر را والا و جنس مؤنث را تابع آن می‌دانند؛ چنانکه مودلسکی(Modleski) در نقد خودش از نگرش فرهنگ مردم به زنان، اذعان می‌دارد که در این موضع مجموعه‌ای از تضادها، جنس مذکر (مردانگی، تولید، کار، تفکر، فعالیت و نگارش) و هنر راستایش می‌کنند و جنس مؤنث (زنانگی، مصرف، تفریح و فراغت، انفعال و خواندن) و فرهنگ عامه را پست می‌شمارند (استریناتی، ۱۳۸۸: ۲۵۴).گلشیری در رمان »شازده احتجاب» زن قهرمان را، نه به‌عنوان نقشی فرعی و مکمل برای افادهٔ جایگاه قهرمان مرد؛ بلکه به‌عنوان نقشی که در برابر مرد قد علم کرده تا حضور حقیقی و حقوقی خود را به اثبات برساند، مطرح می‌کند؛ اما در «آینه های دردار» به دنبال ایجاد وحدت و ائتلافی انسانی است که عشق و عقلانیت با هم آن‌را ایجاد می‌کنند؛ چنانکه ابراهیم در کنار مینا احساس امنیت می‌کند و مینا نیز با ابراهیم در آرامش است.

از نگاهی دیگر می‌توان این‌طور برداشت کرد که گلشیری در رمان«شازده احتجاب» شاید در پی ساختن شخصیت زن با الگوی متفاوتی است؛ از این‌رو رؤیای زنی مینیاتوری را در کالبد زنی امروزی و شیک و البته کدبانو می‌پروراند؛ به همین دلیل شخصیت فخرالنسا را با فخری مدام و به عمد جابجا می‌کند:

> «تا فخری بلند شود و لچکش را روی سرش بیندازد، پیشبندش را ببندد و میز را بچیند و وقتی شازده دستش را شست و خشک کرد و داد زد: فخرالنسا! لچک را توی جیب پیشبند فخری بگذارد.»(گلشیری، ۱۳۵۰: ۶)

اما در رمان «آینه‌های دردار» این موضع با قدری تغییر از چهرهٔ مینیاتوری و رؤیایی و همچنین صورت سنتی خود فاصله می‌گیرد و در موضع واقعیت در جایگاه انسانی همراه و همدل در کنار قهرمان مرد فعالانه حضور پیدا می‌کند. زن و مرد همدیگر را درک می‌کنند و حرف‌های زیادی برای گفتن به هم دارند، چونان که دو دوست یا دو انسان با هم،

مکالمه‌ای کاملاً اختیاری و بی هیچ‌گونه تحمیل و اجبار داشته باشند. چه این همراهی و مکالمه توسط مرد با زن مدرن غربی شده در فضای غرب باشد (صنم که بعد از یک مکالمه و همراهی چندساعتی، با یک شب بخیر که در دیالوگ پایانی داستان آورده شده، رابطه‌اش را با ابراهیم تمام می‌کند):

«از عرض دو خیابان که گذشتند، دریاچه را دید. آبی راکد و سایه‌دار که در انتها تاریک بود و وهم درخت‌هایی که گاهی سوسویی دیواره شان را می‌شکست. از کازینو تنها انعکاس نور در و پنجره هاش را در آب ساکن می‌دید...(گلشیری، ۱۳۸۰: ۱۲۴) صنم گفت: پس هردوتامان باخته‌ایم؟ بله، اما... صنم گفت: شب به خیر. ابراهیم گفت: شب به خیر.» (همان: ۱۵۸)«

چه این مکالمه با زن امروزی شرقی ایرانی در فضای جامعهٔ ایران باشد(مینا که بعد از مکالمه‌های تلفنی و همراهی‌های حضوری که به هیچ وجه خسته کننده نیست، منجر به همنشینی دایمی و ادامهٔ رابطه می شود.):

«با هم رفتند، دنبالهٔ جوی آبی را گرفتند و رفتند... ببینم خسته شدی؟ -نه برای چی پرسیدی؟ - همینطوری، چون از صبح تا حالا فقط من حرف زدم. – قرارمان هم همین بود...» (همان: ۷۱و ۷۴) « داشت چیزی را اتو می‌کرد و من توی سرسرای خانهٔ او نشسته بودم روی نیمکتی که هنوز هم داریمش ...یکدفعه دیدم دارم می‌نویسم، نصف صفحه‌ای نوشته بودم که دیدم با حضور او نوشته‌ام. گفتم: «با من ازدواج می‌کنی؟» گفت: چی شد؟ نکند بوی اتو به این فکرت انداخت؟ گفتم: نوشته‌ام ، توی این سرسرای کوچک توانستم که بنویسم.» (همان: ۹۸)

هر دو مکالمه در فضای طبیعت آرام و با قدم زدن در کنار آب و درخت اتفاق می‌افتد و اثری از خشونت فضای شازده احتجاب دیده نمی‌شود. گویی که اعتراض و دعوای زن و مرد تمام شده‌است و آن‌ها پذیرفته‌اند که در کنار هم ــ چه در هنگام رنج و چه در هنگام شادی ــ آرامش دارند.

۳. نتیجه‌گیری

گفتمان‌ها اساساً واکنشی به ساختارهای رایج در نظام‌های اجتماعی‌اند. وقتی ساختارها متحول می‌شوند، گفتمان‌ها نیز تغییر جهت می‌دهند. یکی از گفتمان‌های مهم در دوران پسامدرن، گفتمان انتقادی پسافمنیسم است که توسط فمنیست‌های موج سوم و به واسطهٔ بلوغ فکری آنان پس از آگاهی پدید آمد. این رویکرد به اشکال مختلفی در میان نظریه-پردازان این حوزه جریان یافت. رویکرد پسافمنیسم مثبت‌نگر یکی از این اشکال است که به دو صورت آکادمیک و فرهنگ مردم، نگرش احتماع به زن را متحول ساخت. این رویکرد درصدد نقد و بازنگری گفتمان‌های پیشین فمنیسم برای رهیافتن به مسیری در جهت طرح جایگاه زنان به‌عنوان یک انسان والا در نظام هستی است؛ لذا از جنس سومی سخن می‌گوید که همان کلیت انسانی فراتر از جنسیت (مرد یا زن) است و می‌کوشد تا به نقش زن در نظام هستی فارغ از هر گونه نگاه قطبی‌شده بنگرد. شاید بتوان اذعان کرد که گفتمان زن به‌عنوان یک نهاد انسانی- اجتماعی که در طول تاریخ میان ساختارهای فرهنگ مرد سالار، سرکوب را تجربه کرده، همواره به شکلی در پردهٔ اختفا باقی مانده بود؛ مدرنیته، فضای ابراز این گفتمان را مساعد نمود و پسامدرن با تلاش در بازنگری به رویکردی مثبت اندیش دست‌یافت.

البته، شتاب‌زدگی و عدم تطابق گفتمان فمنیسم با معیارهای فرهنگی در ایران، روشنفکران ایرانی را به بحران سرگشتگی دربارهٔ جایگاه زنان دچار ساخت. روشنفکران؛ به‌ویژه نویسندگان در این زمان دست‌به‌کار شده و با نگرشی تازه به نوشتن از گفتمان زن روی‌آوردند. هوشنگ گلشیری«شازده احتجاب»را درست در دورانی منتشر کرد که ظاهراً فمنیسم در جهت خواست برابری حقوق زنان و مردان شروع به فعالیت کرده بود. او در این اثر، دههٔ چهل را به گونه‌ای ترسیم کرده است که نگرش جامعهٔ آن روز به زن، او را به عنوان مستعمره و خادم مرد معرفی می‌کرد. اما در دههٔ هفتاد که «آینه های دردار» را منتشر نمود، از آنجا که دوران مدرنیته تا حدی شکل‌گرفته و پیرو آن، زنان در جایگاه‌های

اجتماعی نفوذ کرده و به حقوق خود واقف شده‌اند، چهرهٔ تازه‌ای از زن را در این اثر به تصویر می‌کشد.

گلشیری کوشیده است تا بی‌هیچ تعصبی گفتمان نهایی زن را برای رسیدن به وضعیت بهتر و رهایی از گسست‌ها و سرگشتگی‌های ناشی از مدرنیته در آثارش مطرح نماید. او به دلیل آگاهی و توجه خاصش به فکر و اندیشه و سبک زندگی مردم و همچنین برای جمع-کردن ذهن پریشان ناشی از مدرنیته، پیشنهادهٔ خواست زنان رابا انطباق با معیارهای ایدئولوژی انسانی طرح می‌نماید.از این‌رو به نظر می‌رسد که او با گذار از «شازده احتجاب» به «آینه های دردار»،به شکلی آوانگارد، با نگرش پسافمنیستی همداستان شده و موقعیت زنان را در جایگاهی انسانی جستجو می‌کند.

در نگاهی کلی به آثار او چنین می‌توان برداشت کرد که گلشیری در صدد تبیین ایدئولوژی خود و انطباق آن با تحولات مدرنیته است؛ لذا در«شازده احتجاب» به تعلیق جدال گونهٔجایگاه زن در دو شکل مدرن و سنتی می پردازد؛ اما در «آینه‌های دردار» که گویی ذهن او به درجه‌ای از ثبات رسیده، سعی می‌کند تا با گذار از تفکر تعلیق‌گونهٔ فمنیستی به اعتدالی پسافمنیستی دست یابد تا بتواند جایگاه قهرمان زن را با الگوی ایرانی انسان سالار ــ نه مردسالار تعریف نماید. نقطهٔ اوج این نگرش او در آینه‌های دردار‌بروز پیدا کرده است؛جایی که صنم (زن مدرن شده‌ای که با فرهنگ غرب مأنوس است) را پس می‌زند و به سوی مینا (زن متجدد و روشنفکری که در عین حال مأنوس با فرهنگ ایرانی است) بازمی‌گردد تا به‌عنوان یک مرد در کنار زنی اجتماعی برای رسیدن به شعوری تکامل یافته، با او ائتلاف نماید.

یادداشت‌ها

۱. افسانهٔ بید: «می گویند عاشق و معشوق برای شنا می‌روند کنار رودخانه‌ای. یکی‌شان غرق می‌شود و آن یکی بر لب آب، آن‌قدر می‌ایستد تا پاهایش ریشه می‌دوانند و موها و

دست‌هایش جوانه می‌زنند، برگ می‌دهند و بزرگ می‌شوند تا می‌رسند به سطح آب تا اگر محبوب سر از آب بیرون آورد یا دست دراز کرد، موهای افشان یا دست‌های بلند او را بگیرد و بیاید بیرون.» (به نقل از گلشیری، ۱۳۸۰: ۲۵)

فهرست منابع

الف.منابع فارسی

۱. آذرپیک،آرش و مهدویان، مهری. (۱۳۸۴). **جنس سوم**. کرمانشاه: انتشارات کرمانشاه.

۲. آفاری، ژانت. (۱۳۷۷). **انجمن‌های نیمه سری زنان در نهضت مشروطه**. تهران: بانو.

۳. استریناتی، دمینیک. (۱۳۸۸). **مقدمه‌ای بر نظریات فرهنگ عمومی**. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

۴. برسلر، چارلز. (۱۳۸۶). **ترجمه مصطفی عابدینی فرد، درآمدی بر نظریه‌ها و روشهای نقد ادبی**. تهران: نیلوفر.

۵. بهزادپور، سیمین‌دخت. (۱۳۷۸). **زن در توسعهٔ مفاهیم اسلامی**. تهران: خرداد.

۶. تیلا، عباس. (۱۳۷۰). **زن در آیینهٔ تاریخ**. تهران: مؤلف.

۷. چایلدز، پیتر. (۱۳۸۶). **مدرنیسم**. ترجمهٔ رضا رضایی. تهران: ماهی.

۸. حسینی، مریم و فرانک جهانبخش. (۱۳۸۹). «سیمای زن در رمان های محمد محمدعلی با تأکید بر نقد ادبی فمنیستی». *زن در فرهنگ و هنر*. دورهٔ ۱، شماره ۳، صص ۹۸-۷۹.

۹. دریفوس، هیوبرت و رابینو، پل. (۱۳۸۷). **میشل فوکو، فراسوی ساختارگرایی و هرمنوتیک**. ترجمهٔ حسین بشیریه. تهران: نی.

۱۰. دستغیب، عبدالعلی. (۱۳۸۶). **از دریچهٔ نقد (گفتارها و جستارهای انتقادی ادبی)**. به کوشش علیرضا قوجه زاده. تهران: خانه کتاب.

۱۱. رایت، الیزابت. (۱۳۹۵). **لکان و پسافمنیسم (مواجهات پست مدرن ۸)**. ترجمه محمود مقدس. تهران: مهرگان خرد.

۱۲. رجبی، میثم. (۱۳۹۵). **عدالت حقیقت گرا**. سنندج: انتشارات علمی کالج.

۱۳. ریتزر،جورج. (۱۳۷۷)، **نظریهٔجامعه شناسی در دوران معاصر**. ترجمهٔ محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی.

۱۴. ریچاردز، بری. (۱۳۸۸).**روانکاوی فرهنگ عامّه: نظم و ترتیب نشاط**. ترجمهٔ حسین پاینده. تهران: نشر ثالث.

۱۵. شایان مهر، علیرضا. (۱۳۷۷). **دایرةالمعارف تطبیقی علوم اجتماعی**. تهران: سازمان انتشارات کیهان.

۱۶. عاملی رضایی، مریم. (۱۳۹۱). «خاستگاه فلسفی نظریهٔ جامعه‌شناسی ادبی و آسیب‌شناسی بکارگیری آن در متون ادبی». *فصلنامهٔ پژوهش‌های ادبی*، سال ۹، شماره ۳۶و۳۷، صص ۱۶۴-۱۴۷.

۱۷. علیپور، صدیقه.(۱۳۹۱). «معرفت شناسی تطبیقی مفهوم «زن» در جهان متنی شاعران زن معاصر (پروین، فروغ، صفارزاده و راکعی)». *مجلهٔ ادب و زبان دانشگاه شهیدباهنر کرمان*. دوره جدید، شماره ۳۱، پیاپی ۲۸. صص ۲۵۹-۲۲۹.

۱۸. علیپور، صدیقه و باقری حسن کیاده، معصومه. (۱۳۹۴). «گفتمان جنسیت قطبی‌شده در داستان‌های دورهٔ میانه». مجموعه مقالات دهمین همایش بین‌المللی انجمن ترویج. جلد هفتم.صص ۳۶۸-۳۷۹.

۱۹. علیپور، صدیقه. (۲۰۱۲). تحلیل ساختار اجتماعی «منش، میدان، کنش در تولیدات ادبی، نقدی تطبیقی بر شعر خوان هشتم و آدمک ۲ اخوان ثالث و شهر سند باد بدرشاکر السیاب»، *مجلهٔ دراسات الادبیه*، لبنان: جامعه اللبنانیه، صص ۲۵۱-۲۲۲.

۲۰. علیپور، صدیقه. (۱۳۹۷). «دیالکتیک ذهن و عین، نقدی تحلیلی بر رمان آینه های دردار گلشیری». *مجله جستارهای نوین ادبی*، شماره ۲۰۲، صص ۴۸-۲۷.

۲۱. فالودی، سوزان. (۱۹۹۱). «اگر زنان با مردان برابرند؛ پس چرا؟». ترجمهٔ زهره زاهدی. (۱۳۷۲). *نشریه زنان*، دوره ۲، شماره ۱۲، صص ۲۵-۱۹.

۲۲. کلیگز، مری. (۱۳۸۸). **درسنامهٔ نظریه ادبی**. ترجمه جلال سخنور و دیگران. تهران: اختران.

۲۳. گلشیری، هوشنگ.(۱۳۵۰). **شازده احتجاب**. چاپ دوم. تهران: کاویان.

۲۴. گلشیری، هوشنگ.((۱۳۸۰).**آینه‌های دردار**. چاپ چهارم. تهران: نیلوفر.

۲۵. مرتضوی، سید ضیا. (۱۳۸۱). **درآمدی بر شناخت مسایل زنان**. چاپ دوم. قم: بوستان کتاب قم.

۲۶. مشیر زاده، حمیرا. (۱۳۸۱). **از جنبش تا نظریه اجتماعی: تاریخ دو قرن فمنیسم**. تهران: شیرازه.

۲۷. ولف، ویرجینیا و دیگران. (۱۳۸۵). **زن و ادبیات: سلسله پژوهش های نظری دربارهٔ مسایل زنان**. گزینش و ترجمهٔ منیژه نجم عراقی، مرسده صالحپور و نسترن موسوی، تهران: چشمه.

ب.منابع لاتین

1. Alice, L. (2000). **Encyclopedia of femenist theories**. New york: Rutledge.
2. Baehr, H. (1981**). The impact of feminism on media studies – just another commerical break?**. Oxford: pergamon press.
3. Genz, Stephanie & Brabon, Benjamin.A. (2009). **Postfeminism, cultural text and theories**. Edinborgh: Edinborgh university press LTD.
4. Glasburgh, M. (2006). **The new Face OfPostfemenist Fiction**. Master"s Paper M.S. Degree of Library sience.Chapl Hill, North Carolina.
5. Jaggar, Alison M.(1983). **Feminist politics and Human nature**. Totowa. nj: powman&Allanheld.
6. Reed, E. (1975). **Women's Evolution: from lytriarical clan to patriarchal family**. new York: pathfinder.
7. Starr, Chelsea. (2000). **Third-wave femenism: Ensyclopedia of feminist Theories**. New york: Rutledge.
8. Taylor, Victor E. and Charles E. Winquist. (2001). **Encyclopedia of Postmodernism**. London: Taylor & Francis.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی